

LA TRADICIÓ DELS TRACTATS GEOGRÀFICS HUMANÍSTICS A CATALUNYA

PER

MARIÀNGELA VILALLONGA

Universitat de Girona

Va ser cap a 1335 que Petrarca va realitzar el descobriment d'una miscel·lània d'autors llatins, entre els quals es trobaven els geògrafs Pomponi Mela i Vibi Sequester. Aquest fet afavoreix la composició de tractats geogràfics per part dels primers humanistes italians del Trecento. Així, al costat de Giovanni Boccaccio, que en seria l'iniciador, hem de parlar d'autors com Domenico Silvestri, o Domenico Bandini. L'època de les descripcions geogràfiques s'estén especialment tot al llarg dels segles XV i XVI, amb obres que descriuen i lloen ciutats, països i llocs geogràfics propers o exòtics. Flavio Biondo i Eneas Silvio Piccolomini en serien dos bons exemples.¹

El tractat geogràfic boccaccesc va traspasar les fronteres itàliques i va fer fortuna en d'altres països europeus. A Polònia, per posar només un exemple, va servir de model de la *Chorografia* de l'humanista Jan Dlugosz (1415-1480).² Catalunya no és aliena de cap manera a l'emulació amb Itàlia, especialment durant la segona meitat del segle XV. Es més, Catalunya s'erigeix capdavantera a la Península Ibèrica pel que fa a l'assimilació dels nous corrents renovadors que proposava Itàlia, i en la introducció de l'humanisme

¹ Cal consultar l'article de F. Rico, "El nuevo mundo de Nebrija y Colón. Notas sobre la geografía humanística en España y el contexto intelectual del descubrimiento de América", *Nebrija y la introducción del Renacimiento en España. Actas de la III Academia Literaria Renacentista*, Salamanca 1983, pàgs. 157-185. En les primeres pàgines de l'article, el professor Rico fa un repàs breu, però extraordinàriament útil, de la producció geogràfica des de l'Edat Mitjana al Renaixement, per tal d'introduir els autors hispànics de geografia humanística.

² Sobre el ressò i la influència del tractat de Boccaccio hom pot veure l'obra de M. Pastore Stocchi, *Tradizione medievale e gusto umanistico nel "De montibus" del Boccaccio*, Padova 1963, sobretot les pàgines 9-13.

a la Península.³ Així, no ens ha d'estranyar que també el tractat de Boccaccio serveixi de model als humanistes catalans.

Quan, l'any 1475, l'humanista català Jeroni Pau (circa 1458-1497) enllestia el seu opuscle *De fluminibus et montibus Hispaniarum* i el dedica al cardenal Roderic de Borja, s'avançava als historiadors del seu temps i introduïa la geografia com a gènere literari en la literatura llatina peninsular, a la manera com l'havien entesa els humanistes italians. No va ser, però, fins l'any 1491 (sembla) que el llibret va ser publicat a Roma per Eucharius Silber. Com ja ha estat estudiat,⁴ Pau divideix el *libellus* en dues parts. La primera la dedica a les descripcions dels rius d'Hispania, ordenats alfabèticament, com si es tractés d'un diccionari i tal com fa Boccaccio. En la segona s'ocupa de les muntanyes, caps i promontoris de tota la Península Ibèrica, també ordenats alfabèticament. Recolza les seves descripcions amb l'autoritat dels autors clàssics que s'han ocupat de qüestions geogràfiques, de manera que podem trobar citacions i fonts de Ptolemeu, Estrabó, Plini el Vell o Pomponi Mela, però també de Boccaccio i Gervasi. Al mateix temps, orna la seva obra amb fragments de poetes o prosistes llatins que mencionen els rius o les muntanyes als quals es refereix. Així podem llegir versos de Catul, Horaci o Virgili, al costat de fragments de Cèsar o Livi, entre molts d'altres.

Uns capítols geogràfics sobre les províncies, muntanyes, rius i ciutats, que havien canviat de nom des dels seus orígens, amb els títols *De Pyrenaeis montibus ac metallis eorum*, *De prouinciis Hispaniae quae nomina mutauerunt*, *De montibus Hispaniae qui nomina mutauerunt*, *De fluminibus quae nomina mutauerunt*, *De urbibus Hispaniae quae propria nomina mutauerunt*, i finalment *De urbibus quae quondam florentissimae in Hispania sunt deletae* són inclosos en el llibre primer del tractat d'història hispànica *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit i Pau (circa 1422-1484).⁵ Encara que no es pot datar amb precisió, sembla que el cardenal gironí havia començat els esbossos del tractat entorn de 1465, però amb tot no fou acabat de redac-

³ Hom pot consultar en aquest sentit l'article d'E. Duran, "Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle XVI", *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura III*, A. Ferrando i A. G. Hauf, edd., Barcelona 1990

⁴ L'obra completa de Pau ha estat editada i estudiada per M. A. Vilallonga, *Jeroni Pau. Obres*, Barcelona 1986, en dos volums. Per a l'estudi i l'edició del *De fluminibus*, cal consultar les pàgines I, 125-128 i 205-257.

⁵ Es per fer encara una edició crítica i moderna de l'obra cabdal de Joan Margarit. Ara per ara, l'estudi més complet sobre aquest autor i les seves obres és el de R. B. Tate, *Joan Margarit i Pau cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona 1976.

tar fins pels volts de l'any 1481, segons els estudis de Robert B. Tate. La primera edició d'aquesta obra no es durà a terme fins a 1545, any en que veurà la llum a Granada de la mà de Sancho de Nebrija.

Pocs anys després d'aquesta edició, concretament l'any 1553, Francesc Tarafa (circa 1495-1556), arxiver i canonge de la catedral de Barcelona, publicava a Anvers un *De origine ac rebus gestis Regum Hispaniae*, obra en la qual utilitzava materials de caire geogràfic d'un *De Hispaniae situ, prouinciis, populis, regionibus, oppidis, fluminibus, montibus et promontoriis dictionarium*, manuscrit de 1552 que havia dedicat a Felip II de Castella, i del que avui se'n troben dos exemplars, un a la Biblioteca Universitària de Barcelona, amb la signatura ms. 578, i un altre a la Biblioteca de Catalunya amb la signatura ms. 493.⁶

La influència de l'obra de Jeroni Pau és palesa en aquest tractat. Tarafa pren de model l'opuscle de Pau i el converteix en un gran diccionari geogràfic de tota la Península Ibèrica, el subtítol que porta el text és ben il·lustratiu: *Dictionarium Geographiae Vniuersalis Hispaniae*. Ordenades en un rigorós ordre alfabètic, van omplir els dos-cents folis manuscrits de Tarafa, les descripcions de pobles, ciutats, regions, províncies, rius, muntanyes, caps i promontoris d'Hispania, però sense les divisions que tant Pau, com Margarit i Boccaccio havien utilitzat en les seves obres. Podem dir que aquesta composició esdevé la culminació del procés endegat pels autors del segle XV.

Dèiem que, a la Península Ibèrica, Jeroni Pau fou l'introduïdor de les descripcions geogràfiques a la manera com ho havia fet Boccaccio en el seu *De montibus, siluis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis seu paludibus et de nominibus maris*. Els primers que a la cort de Castella van intentar allò que ja havia provat amb èxit Jeroni Pau van ser els tres següents.

En primer lloc, cronològicament parlant, hi hem de situar l'historiador Alfonso de Palencia (1423-1492) amb el seu *Compendiolum breue, quo ciuitatum, oppidorum atque fluminum nomina Hispaniarum innotescant*, manuscrit que s'ha de datar a l'any 1482, segons han fixat Manuel Mundó i Robert B. Tate⁷ en la seva moderna edició del text, que es pot veure avui a

⁶ Aquest autor no ha estat objecte d'estudi fins avui, tot i que la seva obra és de gran interès per a l'humanisme català.

⁷ Es tracta de l'article "The *Compendiolum* of Alfonso de Palencia: a humanist treatise on the geography of the Iberian Peninsula", *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 5/2, 1975, pàgs. 253-278.

la Biblioteca del Monestir de Montserrat amb la signatura 882.

En segon lloc esmentarem l'humanista castellà Antonio de Nebrija (circa 1442-1522) amb la seva *Isagogicon cosmographiae*, escrita entre 1487 i 1490, segons demostrà Francisco Rico,⁸ dedicada a Juan de Zúñiga, possiblement publicada l'any 1491, en una edició avui no conservada, i una altra impressió realitzada a Salamanca entre 1497 i 1504, que avui dia apareix enquadrada com a pròleg d'una edició de 1498 del *De situ Orbis* del cosmògraf del segle I després de Crist, Pomponi Mela. Però també utilitza la descripció geogràfica en una altra obra, no llatina, que porta per títol *Muestra de la historia de las antigüedades de España*, publicada a Burgos l'any 1499. En la primera part d'aquest text, Nebrija segueix el model de Boccaccio i descriu les províncies, muntanyes i rius de la Península.⁹

I finalment hem de mencionar l'humanista italià, resident a Espanya, el sicilià Lucio Marineo (circa 1460-1533) amb el seu *De rebus Hispaniae memorabilibus*, imprès a Salamanca els anys 1495-1496. D'aquesta obra ens fixarem molt especialment en el capítol que tracta *De Hispaniae fluminibus*. Però, cal dir que parla també de muntanyes, caps i promontoris, salines, balnearis, metalls, fonts, ciutats, pobles i de tot allò que considera memorable de la península, ordenat segons la divisió del Boccaccio, i com veiem més o menys en l'obra de Margarit.¹⁰

Però retornem a la producció dels catalans. L'obra de Jeroni Pau s'inicia amb una dedicatòria a Roderic de Borja i amb una declaració molt semblant a la de Boccaccio en el seu *De montibus*. Pau avisa al lector i també al seu protector que en les pàgines que segueixen trobarà *aliquid ad Cosmographiam et suscitationem antiquitatis pertinens*, però que el que ha escrit no es pot considerar *maiora*, sinó que ha estat un "divertimento" que s'ha permès en les hores que li ha deixat lliure l'estudi del dret *per uacationem a studio iuris collectum*. Una cosa semblant havia dit Boccaccio al prefaci de la seva obra: *ne omnino tempus inertis otio elabatur, assumpsi loco iocosi laboris studentibus poetarum illustrium libros aut antiquorum historias reuoluentibus in aliquo leui opere, si possem, uelle prodesse*.

⁸ Cal consultar F. Rico, *op. cit.*, pàg. 173.

⁹ Segons afirma R. B. Tate, *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*, Madrid 1970, pàgs. 185-192. Del mateix autor cal veure "La geografía humanística y los historiadores españoles del siglo XV", *Belfast Spanish and Portuguese Papers*, P.S.N.Russell-Gebbett, N.G. Round i A.H. Terry, eds., Belfast 1979, pàgs. 237-242.

¹⁰ No hi ha tampoc cap edició moderna de l'obra de Marineo.

Margarit i Tarafa parlen en canvi amb molta més gravetat de l'obra que s'han proposat d'escriure. A la dedicatòria del *Paralipomenon* podem llegir: *Eoque potissimum gloriosum uisum est huius operis sumpsisse laborem, quoniam per illum uideo prouinciae splendorem*. Tarafa expressa també un sentiment parell al del cardenal gironí, en la dedicatòria a Felip II: *Haec nostra scripta, ex multis praeclarissimis rerum scriptoribus, non sine maximo labore collecta esse ingenue fatemur*.

Cal dir que les coincidències entre els tres autors catalans són evidents, i justament la interdependència de les obres mencionades és el que voldria posar de manifest en aquestes pàgines.

La naturalesa de les tres obres comentades no és exactament la mateixa. Jeroni Pau emprèn la redacció d'un tractat geogràfic a la manera d'un diccionari. Els rius i les muntanyes són descrits per separat, en dos apartats diferents, cadascun dels quals manté el seu propi ordre alfabètic, tal i com va fer Boccaccio. Margarit en canvi, dedica només unes pàgines de la seva gran obra historiogràfica a les qüestions geogràfiques. Amb tot, també les ordena per grups, i així dedicarà un capítol a glossar els rius, un altre a glossar les muntanyes, un altre a les províncies i dos a les ciutats de les Espanyes, però únicament aquells o aquelles que han canviat de nom al llarg dels segles. En el cas de les ciutats també s'ocupa d'aquelles que, tot i haver estat importants en l'antiguitat, ja havien desaparegut en el seu temps. Els Pirineus i els metalls que s'hi produeixen, li mereixen un capítol a part.

Tarafa al seu torn, recupera l'obra de Pau, la reutilitza quasi en la seva totalitat i l'amplia en dos sentits. Primer, perquè afegeix noves citacions d'autors clàssics a les descripcions de Pau, i segon, perquè descriu, com ja hem dit, no només rius i muntanyes, sinó a més, ciutats, pobles, regions i províncies, com havia fet també Alonso de Palencia. Al mateix temps, Tarafa es serveix de l'obra de Marineo i de la del Nebrija, és a dir de tots els autors anteriors que li ofereixen feina ja feta.

El tractat de Pau és un intent de realitzar un inventari de rius i muntanyes, prenent de base els textos geogràfics dels més reputats autors de l'antiguitat clàssica, passats pel sedàs de Boccaccio, i ornant les prosaiques descripcions geogràfiques amb tota mena de citacions de poetes llatins. En paraules de Francisco Rico: "el *libellus* (de Pau) recoge la pauta de Boccaccio para refinarla en erudición y primor literario".¹¹ No té, però, aquest tractadet de Pau els interessos etimològics i gramaticals que li veurem en d'altres obres posteriors.

¹¹ *Op. cit.*, pàg. 170.

En canvi per a Margarit la importància de la descripció literàrio-geogràfica no és tanta com la d'evidenciar els canvis fonètics experimentats pels noms dels accidents geogràfics descrits. "Margarit", diu Tate "fou un etimologista infatigable, i també l'únic a discutir els principis d'aquesta 'ciència'".¹² Cal dir davant d'aquests mots de Tate, que potser en un primer moment Margarit fou l'únic, però després Pau recollí la torxa, i ho féu amb el mateix rigor. Només cal recordar l'epístola en la qual estudia l'etimologia del nom de la ciutat de Barcelona. També diu Tate que "Margarit fou l'únic erudit de la península a utilitzar d'una manera conseqüent els geògrafs clàssics, comparant llurs afirmacions i, en alguns casos, donant una solució definitiva per testimoni ocular. Com els humanistes italians, fou conscient del ressò de l'antiguitat en el seu ambient."¹³ També aquí hem de dir que Pau assaja un mètode parell, quasi uns anys abans que Margarit, o en tot cas contemporàniament a ell. L'estructura literària dels capítols que comentem permet a Margarit, segons continua Tate, d'oferir "una compacta integració de l'època present amb la mitologia passada".¹⁴

Tarafa, ja en ple segle XVI, té les pretensions de Pau i de Margarit alhora. D'una banda segueix la doctrina tradicional, també emprada per Pau i per Margarit, d'explicar que les poblacions, els rius o les muntanyes reben el nom dels seus fundadors, i de l'altra pretén fer una descripció exhaustiva dels accidents geogràfics mencionats, tal i com ho fa Jeroni Pau, contrastant o mostrant solament els diferents comentaris que han merescut als autors clàssics, i també als seus predecessors. Certament Tarafa s'ha trobat amb molta feina ja feta i precisament pel canonge barceloní. Així copia paràgrafs sencers de Pau, sense donar-ne la procedència la majoria de les ocasions, però al mateix temps completa les citacions d'autors clàssics que Pau per oblit, voluntari o no, havia omès en alguns dels rius i muntanyes. Així, si ens fixem en la descripció del Tajo, veurem que Pau ens ofería els testimonis de Catul, Estaci, Juvenal i Ovidi. Tarafa, a més, al costat d'aquests afegí els de Solinus, Sili Itàlic, Claudià, Virgili, Marcial (tres passatges), i Pontano (dos fragments). Finalment, Tarafa persegueix clarament un altre objectiu, el de donar-nos el topònim en català, al costat del nom llatí. Si Pau segueix aquesta norma en algunes ocasions, Tarafa generalitza aquest criteri i l'aplica rigo-

¹² A l'obra *Joan Margarit...*, pàg. 248.

¹³ A l'obra *Joan Margarit...*, pàg. 245.

¹⁴ A l'obra *Joan Margarit...*, pàg. 260.

rosament, en la quasi totalitat de casos que se li presenten. Per exemple, al costat del gentilici *Bargutos*, escriurà *siue Barguedanos*.

De tots els elements de la natura descrits pels nostres humanistes, per tal d'exemplificar les influències i dependències d'uns autors i altres, ens detindrem en els rius, i més concretament veurem el tractament que fan dels rius gironins, perquè el temps no ens permet ni tant solament parlar de tots els rius catalans.

Si ens fixem en primer lloc en el contingut de les obres mencionades, ens adonarem que el catàleg de rius de Jeroni Pau conté exactament la descripció de seixanta-cinc rius hispànics, dels quals quaranta-tres coincideixen amb altres tants dels cinquanta-tres rius que Boccaccio cataloga com a rius de la península. D'altra banda Margarit examina els canvis fonètics produïts en vint-i-vuit rius peninsulars, cinc dels quals no consten al catàleg de Pau, ni al de Boccaccio. I pel que fa a Tarafa la llista de rius que es poden extreure del seu catàleg puja fins a quasi cent-cinquanta, els mateixos probablement que ens deia que coneixia Marineo en l'encapçalament del capítol *De Hispaniae fluminibus: Amnes in Hispania, praeter alios, centum quinquaginta numerauimus. De quibus non nisi quosdam praecipuos et insignes nominabimus*. Finalment Marineo només donarà el nom de setanta-un rius, i en comentarà molts menys.

Passem ja a les descripcions dels nostres rius. El primer riu del catàleg de Pau és l'*Alba*, és a dir el Fluvià. Així serà descrit per Jeroni Pau:

Alba, qui et *Clodianus* appellatur, per Indicetas, quos Emporitanos uocant, decurrit, Emporias Phocentium et Latinorum olim coloniam alluens. A Pyrenaeis funditur et uersus Mydas Insulas, in quibus Palaeopolis oppidum quondam fuit, in Balearicum mare deuoluitur.

Així per Margarit:

Cluuianus qui non longe ab Emporio, quondam maxima urbe Gerundensis agri, per occasum influit in Mediterraneum, solam unam mutauit litteram c in f, et Fluuianus dicitur, quanquam Plinius de Naturali historia libro tertio illum Flumialbum appellat.

Així per Tarafa:

Alba flumen est qui et Clodianus, qui per Indicetas, quos Emporitanos uocant, decurrit. Emporias Phocensium et Latinorum olim coloniam alluens a Pyrenaeis montibus funditur, et uersus Midas insulas, in quibus Palaeopolis oppidum quondam fuit, in Balearicum mare deuoluitur, ut Plinius narrat et Ptolemaeus.

Tant Margarit com Tarafa esmenten explícitament l'autoritat de Plini i el nom llatí que dona a aquest riu de l'Empordà, Jeroni Pau en aquesta oca-

sió prescindeix de la menció de l'autor clàssic, però naturalment alfabetitza el riu per *Alba*, que és com apareix a Plini, i no pas per *Clodianus*, tal com farà també Tarafa, el qual com anirem veient és un fidel seguidor de Pau. Tots tres parlen del nom vulgar del riu, Margarit, però és el més realista, perquè ens ofereix el nom català ja evolucionat de Fluvià. Pau, en canvi prefeix donar-nos el nom de *Clodianus* que apareix també en el recull de Boccaccio, prè de Mela, d'on probablement el degué treure Margarit, però ja amb la variant *Cluuianus*, molt més semblant al mot català. Com podem comprovar amb els textos acarats dels tres autors, Tarafa repeteix mot a mot el text de Pau. Afegeix només un *montibus* al costat de *Pyrenaeis*, i les autoritats de Plini i Ptolemeu al final de la descripció. Així, ens vol fer creure que ha anat directament a les fonts clàssiques, que potser ho ha fet, no li ho negarem pas, però ens amaga la verdadera font que ha utilitzat per a aquest fragment: Jeroni Pau. No apareix aquest riu ni a Marineo, ni a Palencia, en canvi el mencionava Boccaccio, sota l'epígraf *Clodianus*, i molt breument.

Continuem amb els rius de l'Empordà. La Muga és també citada per Jeroni Pau, el cardenal Margarit i Tarafa. Pau recull el text de Ptolemeu II, 6, 19, però no esmenta la font, i al mateix temps afegeix el nom vulgar amb el qual es coneix el riu en català. Tarafa copia quasi literalment el text de Pau i en canvi ens assabenta que és Ptolemeu la seva font. Aquestes són les descripcions de Pau:

(52) Sambroca, uulgo Samucam uocat, per agrum Emporitanum decurrit, Sacramque uillam et Nouemporium.

de Margarit:

Sembroca alter amnis, qui ad Orientem direptae urbis Emporiae influit in Mediterraneum, a modernis Sambucha dicitur.

i de Tarafa:

Sambroca uulgo Samuca, fluuius est qui per Empuritanum agrum decurrit et Sacram Villam Nouemporiumque defluens, teste Ptolomeo.

Margarit no deu saber com explicar el pas del nom llatí al català i prescindeix de fer cap hipòtesi. També en aquesta ocasió els textos de Pau i Margarit són prou coincidents, però no tant com per afirmar la seva interdependència. En tot cas tampoc no podem negar-la rotundament. Les fonts d'ambdós autors devia ser comuna i naturalment les dades són objectives i només unes, i els interessos d'un i altre són els mateixos. El text de Tarafa torna a mostrar l'evident dependència de Pau, amb ínfimes diferències. Marineo i Palencia ometen aquest riu, com també l'ometia Boccaccio.

Vegem a continuació la descripció del Ter. Marineo només esmenta el

nom d'aquest riu: *Thicim*. En canvi apareix citat per Boccaccio, que el prengué de Mela. Margarit només menciona el nom que li donà Plini, *Ticer*, i considera que és un dels rius que no ha sofert variacions en el seu topònim. Pau, al seu torn esmenta clarament els dos noms clàssics que se li donaren: el de Mela, *Ticis*, i el de Plini ja mencionat. Com ja hem vist en les ocasions anteriors, Tarafa reutilitza el text de Pau quasi al peu de la lletra, però afegeix el nom català del riu, un prurit que li observarem en moltes de les descripcions. A més, en aquest cas concret ens ofereix el nom que apareix a Ptolemeu. També Palencia menciona el Ter amb el nom en vulgar, i sense preocupar-se dels noms en llatí. Veurem a continuació les descripcions que en van elaborar Pau, Margarit, Palencia i Tarafa, per aquest ordre:

(64) Ticis, qui et *Ticer* a Plinio appellatur, inter Ausetanos fluit, a conuallibus Pyrenaei delapsus per confragosa primum loca et salebras in plana decurrens, Gerundam ualidam urbem petit, ubi Vndarium amnem absorbens, inde iam grandior factus, Indicetum apricos agros circuit et uersus Grineum montem inmiscetur mari.

Margarit:

Ticer uero amnis qui per Gerundam urbem decurrit, et influit in Mediterraneum ad oppidum Turricellam nomen retinuit.

Palencia:

Neque in proximis campis aliam urbem conuentu dignam prospicimus praeter Gerundam, quae paruo colle et flumine Tere ab Emporiensibus campis seiungitur.

Tarafa:

Thicis, uulgo Ther, qui et *Ticer* a Plynio appellatur, Ptolomeus Terebris. Fluuius est in Gottolanica prouincia fluens inter Ausetanos. Oritur in conuallibus Pyrenaei montibus. Primum per confragosa loca deinde in plano decurrens Gerundam ualidam urbem petit, ubi Vndarium amnem absorbens, inde iam grandior factus, Indicetum apricos agro (*sic*) siue Emporitanorum circuit et uersus Grineum montem in Mediterraneo mare siue Iberico ingreditur.

No crec que sigui necessari insistir novament en la idea que els textos de Pau, de Margarit i ara també el de Palencia, presenten uns continguts paral·lels. Tarafa torna a copiar la descripció de Pau i elabora mínimament el seu text amb aportacions ben poc importants. La recurrent menció de Ptolemeu torna a ser present, com si pensés que Pau va oblidar aquest autor en el seu opuscle. I tampoc en aquest cas ens recorda que el contingut de la seva descripció prové de Pau.

De la Tordera en parlen tots tres humanistes catalans: Pau, Mar-

garit i Tarafa. Pau fa una extensa descripció del riu i Tarafa la reutilitza, el text de Margarit és molt breu. Aquest és el text de Pau:

(68) Tarnum fluuius est in Leletania, aureos trahens grumulos. Vulgus Tarderiam uocitat. Exoritur monte, quem Vrinium quidam, alii Senium appellant, qui omnium metallorum genere scatet. Marmoribus quoque fecundus est. Leguntur aureae harenulae inter fluminis lapillos non longius a loco, unde amnis oritur, toto anni tempore, praesertim si uis aquarum repente immineat. Tunc enim imbribus eliquata terra e monte, quem diximus, cum auro labitur et in amnem defluit. Inde demissis tabulis ab accolarum alacri turba preciosissimum naturae munus excipitur. Scimus lectum fuisse nouissime grumum ponderis unius librae et confectum inde torquem. Fluuius ipse Celidonium irrigans agrum non longe a Blandis oppido nostrum subintrat pelagus.

Tarafa:

Tarnus fluuius est uulgo Tordera in Gottolanica prouincia. Oritur in montibus Vrini siue Senii qui omnium metallorum genere scatet. Tradit hunc amnem (*sic*) aureos gromulos, ut meminit Hieronimus Paulus Barcinonensis suo tempore lectum fuisse grumen ponderis unius librae et confectam inde torquem. Irrigat fluuius ipse Celidonium agrum et non longe a Blandis oppido Medite-raneum subintrat pelagus.

Margarit:

Inde Tarnum flumen secus Blandam decurrens, quod Tordera hodie uocitatur.

Ni Boccaccio, ni Marineo, ni Palencia no es fan ressò de l'existència d'aquest riu. Sobre les descripcions de la Tordera podem fer algunes observacions. En primer lloc cal assenyalar que només dos dels manuscrits en els quals se'ns ha conservat la *Naturalis Historia* de Plini presenten la lectura *Tarnum*, que utilitzen Pau i Margarit, en comptes de *Arnum*. Es tracta del còdex *Parisinus Latinus 6797*, i del còdex *Toletanus*. Així la primera observació que cal fer aquí és que Pau i Margarit van utilitzar un manuscrit de la mateixa família. Tarafa naturalment segueix la lectura de Pau, degut a la seva total dependència del canonge barceloní.

La segona observació que podem fer és que novament Margarit és més realista i ens ofereix el nom vulgar català: Tordera, enfront del *Tarderia* de Pau, que no podem saber d'on prové. I en això difereix precisament Tarafa de la seva font. També ell ens parla de la Tordera, com fa Margarit, i com evidentment s'anomena aquest riu encara avui en la nostra llengua.

Finalment una darrera observació. Tarafa menciona, ara sí, la seva font primordial: Jeroni Pau, quan descriu una de les característiques del riu, aquella que explica que en les seves aigües s'hi trobaven grans d'or. Però

s'allunya de Pau, quan ens afegeix un *suo tempore*, per a assenyalar segurament que a mitjans del segle XVI l'or de la Tordera no era ja res més que una llegenda.

Vistos aquests textos, encara que siguin pocs, podem assegurar que en l'obra de Tarafa conflueix la tradició geogràfica del segle XV. Pau, Marineo i Nebrija són citats constantment, copiats i adduïts com autoritats en la matèria i sobre els que cal recolzar qualsevol dada. Margarit i Palencia, en canvi, no sembla qua hagin estat gaire coneguts pel canonge del setze. La tradició de la geografia humanística a Catalunya arrelà profundament. La mostra més clara d'aquest arrelament n'és el diccionari geogràfic de Francesc Tarafa.